

**Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**

ЩИГЛО ЛАРИСА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 81.373.611:811.112.2

**ЕВОЛЮЦІЯ СЛОВОТВІРНОЇ СИСТЕМИ
НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНОМУ ВИМІРІ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук**

Харків – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі німецької філології, перекладу та прикладної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант доктор філологічних наук, професор
Пилипенко Ростислав Євгенович,
Київський національний лінгвістичний університет,
професор кафедри англійської і німецької філології
та перекладу імені професора І. В. Корунця.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Домброван Тетяна Іванівна,
Одеський національний політехнічний університет,
завідувач кафедри англійської мови та перекладу;

доктор філологічних наук, професор
Піхтовнікова Лідія Сергіївна,
Національний аерокосмічний університет
імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»,
професор кафедри прикладної лінгвістики;

доктор філологічних наук, професор
Приходько Анатолій Миколайович,
Національний університет «Запорізька політехніка»,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу.

Захист відбудеться 30 травня 2020 року о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.27 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 7-75.

Із дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розіслано 29 квітня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. Морозова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферовану дисертацію присвячено встановленню еволюції словотвірної системи німецької мови в контексті сучасного міждисциплінарного напрямку мовознавства – лінгвістичної синергетики. Застосований у праці трансдисциплінарний підхід уможливорює дослідження еволюції словотвірної системи німецької мови на основі синтезу базових постулатів еволюційно-синергетичної, системно-структурної та антропоцентричної парадигм наукового пізнання для розкриття внутрішніх і зовнішніх закономірностей розвитку словотвірної системи німецької мови, для виявлення глибинних процесів, що сприяють її модифікації, динамізму та самоорганізації.

Лінгвістична наукова думка кінця XX ст. ознаменувалася подоланням штучного протиставлення синхронічного та діяхронічного підходів до об'єкта дослідження і розглядом мовної структури в динамічному аспекті. Вагомим значення для розмежування понять статичної і динаміки набули ідеї діалектичного поєднання тенденцій розвитку системи мови, дія яких, за домінування загальної спрямованості до «рівноваги» (симетрії, заповнення лакун), не дозволяє системі мови досягти кінцевої стійкості: завдяки вилученню старих точок нестабільності утворюються нові, що живить мовну асиметрію (І. О. Бодуен де Куртене). Тож і в діяхронічному, і в синхронічному вимірі система мови постає не статичною, а динамічною, рухливою системою.

Змінність мови закорінена в її рухливій формі буття, яка дозволяє мові виконувати все більш складні і різноманітні функції разом із розвитком суспільства, яке вона обслуговує (М. П. Кочерган, О. С. Кубрякова). Утім, інтегративний синхронічно-діяхронічний підхід до дослідження мовних явищ, за якого будь-який синхронічний зв'язок повинен отримати діяхронічну інтерпретацію (І. С. Улукханов), ще не отримав належного поширення.

Наразі в царині словотвірного аналізу накопичено дані щодо окремих словотвірних елементів на певних етапах розвитку німецької мови (К.-П. Вегера, М. Габерманн, Н. Г. Іщенко, П. О. Мюллер, Н. Б. Піменова, Н. В. Романова, Л. М. Ягупова та ін.), втім поки відсутнє узагальнене уявлення про перебіг історичного розвитку цілісної системи словотвору в єдності процесу і результату. У реферованій роботі синхронічно-діяхронічний вимір у вивченні еволюції німецького словотвору пов'язаний з виявленням співвідношення і взаємодії історичного і сучасного в словотвірній системі на відміну від суто механічного поєднання історичних та сучасних даних, що уможливорює реконструкцію розвитку одного явища з іншого.

Інформаційно-технологічний етап розвитку суспільства ознаменувався глобальними методологічними та світоглядними змінами та генеруванням нових наукових парадигм. У трансдисциплінарних студіях плідним підходом стає прийняття еволюції як базового концепту, а методологічним

фундаментом – синергетика як теорія самоорганізаційних систем (Е. Ласло). Лінгвістика сьогодення не стоїть осторонь новітніх тенденцій наукового пізнання та вирізняється *поліпарадигмальністю* та *полідисциплінарністю* (С. П. Денисова).

Фундаментальні праці останнього десятиліття звертаються до опису глибинних процесів, що відбуваються в германських мовах, аналізу сучасних мовних процесів і явищ (Л. Р. Безугла, П. М. Донець, С. А. Жаботинська, Р. Є. Пилипенко, А. М. Приходько, І. І. Серякова та ін.), а також реконструкції минулих станів (Є. В. Бондаренко, І. Р. Буніятова, Р. В. Васько, М. В. Гамзюк, І. С. Шевченко), виявлення прихованих механізмів функціонування тієї чи іншої мовної системи (І. М. Некіпелова). З'ясування комплексу таких аспектів існування мовних систем виявляється можливим лише за експансіоністського підходу, що передбачає залучення знань з інших наук, зіставлення прикладних і фундаментальних теорій. Як результат, посилюється взаємодія принципів різних наук і картин реальності, що формуються за їх посередництвом. Усе частіше зміни цих картин відбуваються не стільки під впливом внутрішньо дисциплінарних чинників, скільки шляхом «парадигмального щеплення» ідей, що транлюються з інших наук, коли частково стирається жорстке розмежування предметів і результатів окремих наук, які стають взаємозалежними і постають як фрагменти цілісної загальнонаукової картини світу (В. С. Стьопін).

Мова як складна самоорганізаційна система все частіше стає об'єктом вивчення в руслі лінгвосинергетики (Т. І. Домброван, С. М. Єнікєєва, Р. Келлер, Ю. Є. Кійко, Р. Піотровський, Л. С. Піхтовнікова) – «трансдисциплінарної мережевої структури науки» (Л. В. Броннік), що виходить з еволюційно-синергетичних принципів. Відповідно найбільш плідним підґрунтям трансдисциплінарного вивчення німецького словотвору в нашій роботі обрано принцип універсального еволюціонізму, а її методологічним фундаментом – синергетику. Із застосуванням ідей трансдисциплінарності в ній вперше в українській германістиці ставиться і вирішується завдання відтворити еволюцію словотвірної системи німецької мови в лінгвосинергетичному вимірі, що сприяє всебічному вичерпному визначенню динамічної організації словотвору в якісно новому ключі.

Актуальність вибору теми дисертації зумовлена, *по-перше*, новим міждисциплінарним ракурсом дослідження словотвірної системи німецької мови, що відповідає прагненню сучасної науки про мову до загальнонаукового синтезу понять і методів, подолання редукаціонізму природничих і гуманітарних наук; *по-друге*, потребою з'ясування у світлі лінгвосинергетичної концепції механізмів саморегуляції та складної взаємодії когерентно пов'язаних підсистем словотвору німецької мови; *по-третє*, назрілою необхідністю переосмислення в новому дослідницькому контексті традиційної проблематики

історичного словотвору, пов'язаної з еволюційними процесами у словотвірній системі німецької мови з метою побудови синергетичної моделі словотвору німецької мови як самоорганізаційної системи; *по-четверте*, важливістю вирішення теоретико-практичних проблем викладання дериватології, розроблення теоретичної та емпіричної основи для удосконалення методики укладання історичних словотвірних словників німецької мови.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Київського національного лінгвістичного університету в межах держбюджетної наукової теми № 1 «Мови світу: генезис, таксономія, функціонування у синхронії і діяхронії» (номер держреєстрації 0115U002513, наказ 9 № 1243 МОН України від 31 жовтня 2014 року), а також у межах науково-дослідної роботи, що виконується на кафедрі германської філології Сумського державного університету «Словотвірна система німецької мови: синхронія, діяхронія, еволюція» (державний реєстраційний номер 01160U003470; супровідний лист 15.01/15-06/0579 від 12.02. 2016 року).

Тему дисертації затверджено вченою радою Київського національного лінгвістичного університету, протокол № 08 від 28 грудня 2015 року.

Мета дослідження полягає у відтворенні еволюції словотвірної системи німецької мови в лінгвосинергетичному вимірі як фрактально-мережевої моделі з кластерною структурою.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- обґрунтувати специфіку застосування ідей синергетики як трансдисциплінарної методології до розвитку словотвірної системи німецької мови;
- запропонувати методику дослідження еволюції словотвірної системи в контексті лінгвосинергетики;
- виявити синергетичні властивості словотвірної системи німецької мови;
- розкрити специфіку фрактальної організації словотвірної системи німецької мови;
- висвітлити словотвір німецької мови як безмасштабну мережеву структуру;
- схарактеризувати словотвірну систему німецької мови як процес і результат еволюції;
- визначити внутрішньо- та зовнішньолінгвальні чинники, що сприяють саморозвитку словотвірної системи німецької мови;
- відтворити еволюційні траєкторії словотвору німецької мови як послідовність фазових портретів;
- встановити ступінь іншомовного впливу на процес еволюції словотвірної системи німецької мови.

Об'єктом вивчення є словотвір німецької мови VIII – початку XXI ст. як еволюційно-синергетична система.

Предметом аналізу постають внутрішні та зовнішні чинники словотвірних змін, що розглядаються з позицій лінгвосинергетичного підходу для відтворення цілісної фрактально-мережевої моделі еволюції словотвірної системи німецької мови.

Гіпотеза наукової праці виходить із припущення, що словотвір німецької мови як синергетична система – це нелінійна ієрархічно організована безмасштабна фрактально-мережева структура, результат ітеративно-рекурсивного процесу, що характеризується еволюційним (на відміну від революційного) розвитком, зумовленим рівнем ентропії, який компенсується прагненням системи до стабільності.

Матеріал дослідження становить 10 000 лексем, відібраних методом суцільної вибірки з лексикографічних словників німецької мови та електронних корпусів автентичних рукописів різних історичних періодів розвитку німецької мови – корпус давньоверхньонімецької мови (VIII–XI) (Kali-Korpus), корпус середньоверхньонімецької мови (XII–XIII) (Mittelhochdeutsche Begriffsdatenbank), корпус ранньоверхньонімецької мови (XIV–XVII) (Bonner Frühneuhochdeutschkorpus), корпус текстів німецької мови XVIII–XXI ст. (Kernkorpus (DWDS)).

Зібрана вибірка містить приклади з різних жанрів німецької літературної спадщини: епос, релігійні тексти, лицарський роман, куртуазна література, ділова проза, листування, науковий опис, що засвідчує вірогідність отриманих результатів і зроблених висновків.

Методологічно дослідження спирається на доробок еволюційно-синергетичного вивчення мовної онтології і динаміки. Теоретичним підґрунтям дослідження слугують теорії, доведені в науці:

- фундаментальні положення порівняльно-історичного, германського та індоєвропейського мовознавства в галузі історії мови (В. фон Гумбольдт, В. М. Жирмунський, В. М. Ярцева, Г. Пауль, І. Р. Буніятова, Р. В. Васько, М. В. Гамзюк, В. В. Левицький, О. Д. Огуй, В. Г. Таранець та ін.);
- набутки сихронічного та історичного словотвору (К.-П. Вегера, М. Габерманн, П. О. Мюллер, Г. Пауль, М. М. Полюжин, Н. В. Романова, Л. М. Ягупова та ін.);
- принцип універсального еволюціонізму (М. М. Моїсеєв);
- системний підхід та загальнонаукова синергетична теорія самоорганізації (В. І. Вернадський, О. М. Князева, Л. П. Киященко, Г. Гакен, І. Пригожин, Дж. Ніколіс, І. Стенгерс) як базис новітнього постнекласичного періоду розвитку науки (В. С. Стьопін);

- лінгвосинергетичні теорії мови та мовлення (Л. В. Броннік, Т. І. Домброван, С. М. Єнікєєва, Р. Г. Піотровський, Л. С. Піхтовнікова, О. В. Пономаренко та ін.);
- теорії інформаційної ентропії (К. Шеннон), безмасштабних мереж (А.-Л. Барабаші) і фрактальності (Б. Мандельброт) у їх лінгвістичному витлумаченні (С. М. Єнікєєва, С. А. Жаботинська).

Методи дослідження. У дисертації розроблено та застосовано авторську методiku і алгоритм синергетичного моделювання розвитку німецькомовної словотвірної системи, що поєднує традиційні (загальнонаукові, конкретнонаукові) та інноваційні (міждисциплінарні) методи дослідження. Загальнонаукові методи спостереження, аналізу та дескрипції, індукції та дедукції, порівняння використано для побудови основної гіпотези розвідки; інноваційні, міждисциплінарні методи *фрактального* та *мережевого моделювання* застосовано з метою експлікації словотвору як нелінійної, безмасштабної мережевої структури для висвітлення словотвірного потенціалу мови; *метод моделювання фазових «портретів»* спрямований на відтворення траєкторій словотвірної системи для розкриття параметрів, за яких виникає нерівноважність, що спричиняє зміни в системі словотвору; а також конкретнонаукові методи, зумовлені специфікою аналізу словотвірних одиниць в їх динаміці: *морфологічний аналіз* для виявлення внутрішньої будови слова, *словотвірний аналіз* для з'ясування словотвірної структури похідних одиниць, *валентнісний аналіз* для визначення формально-морфологічної та семантичної комбінаторики слова, *гніздовий аналіз* для репрезентації самопороджувальної здатності основи твірного слова.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що в роботі вперше на основі еволюційно-синергетичного підходу до вивчення словотвору німецької мови розкрито специфіку самоорганізації німецькомовних словотвірних структур у континуумі одиниць, процесів та залежностей між ними, в цілісному циклі розвитку та сучасного стану словотвірної системи. Зокрема, уперше:

- ✓ доведено, що еволюційний (поступальний на відміну від революційного, або стрибкоподібного) розвиток словотвірної системи німецької мови зумовлений відносно невисоким рівнем ентропії, що компенсується прагненням системи до стабільності;
- ✓ виопрацьовано синергетичну модель аналізу механізмів еволюційних процесів у словотвірній системі німецької мови на основі еволюційно-синергетичних принципів системності, фрактальності, відкритості, нелінійності, динамічної когезії хаосу і порядку, безперервності саморозвитку;
- ✓ доведено, що фундаментальною характеристикою словотвірної системи німецької мови виступає фрактальність;

- ✓ словотвір німецької мови схарактеризовано як нелінійну ієрархічну безмасштабну мережу з кластерною структурою та фрактальними властивостями, що відображає різноманітні відношення та валентнісні зв'язки між конститuentами словотвору, а її ядерними вузлами-концентраторами постають дієслівні сукупності (кластери);
- ✓ встановлено, що словотвірні трансформації у процесі історичного розвитку німецької мови полягають у поступальній (нестрибкоподібній) зміні окремих фазових портретів у словотвірному просторі;
- ✓ розкрито внутрішньо- та зовнішньолінгвальні чинники впливу на еволюцію словотвору німецької мови як процес і результат самоорганізації упродовж історично засвідчених періодів;
- ✓ визначено ступінь анізотропії словотвірної системи німецької мови.

Наукову новизну отриманих результатів узагальнено в положеннях, які **винесено на захист:**

1. Еволюційно-синергетичний напрям словотвору німецької мови, в основу якого покладено принцип універсального еволюціонізму, є новим міждисциплінарним методологічним вектором дослідження динамічної організації словотвірної системи німецької мови для розкриття феномену самоорганізації словотвірних структур у континуумі одиниць, процесів та залежностей між ними, в цілісному циклі її сучасного стану та історії.

2. Фундаментальною характеристикою розвитку словотвору німецької мови як синергетичної системи виступає фрактальність як ітеративно-рекурсивний процес, завдяки якому її розвиток здійснюється шляхом ускладнення наявних та породження нових, типологічно подібних фрактальних структур.

3. Словотвір – нелінійна ієрархічна безмасштабна мережа з кластерною структурою та фрактальними властивостями, що характеризується масштабною інваріантністю та рекурсивністю і задається домінантними вузлами-концентраторами з необмеженою кількістю зв'язків, що відбивається у внутрішній валентності.

4. Самоорганізація словотвору зумовлена констеляцією внутрішньо- та зовнішньолінгвальних чинників упродовж його історичного розвитку. Словотвірна система німецької мови характеризується еволюційним або поступальним (на відміну від революційного, стрибкоподібного) розвитком, рівень її ентропії компенсується прагненням системи до стабільності.

5. Високий ступінь анізотропії як показник іншомовного впливу, притаманний словотвору німецької мови як безмасштабній мережі з кластерною структурою, де кластери – відкриті утворення – виявляють потенціал до різнобічного розширення, що сприяє нелінійному динамічному розвитку системи.

6. Фазовий простір станів словотвірної системи німецької мови є сукупністю окремих історичних фазових портретів, зумовлених еволюційними траєкторіями словотвору, які утримують систему від хаотичного позиційного пересування.

Теоретична значущість результатів дослідження зумовлена розробленням нового еволюційно-синергетичного підходу до дослідження словотвору німецької мови, що витлумачує самоорганізацію словотвірних структур у континуумі одиниць, процесів та залежностей між ними, в цілісному циклі їхнього сучасного стану та історичного розвитку.

Одержані результати є внеском в загальну теорію словотвору німецької мови, вони в лінгвосинергетичному вимірі витлумачують словотвір як нелінійну ієрархічно організовану безмасштабну фрактально-мережеву структуру, ітеративно-рекурсивний процес, що підпорядковується універсальним еволюційно-синергетичним закономірностям.

Результати дослідження (виявлення діахронічних тенденцій функціонування та закономірностей самоорганізації словотвірної системи німецької мови) збагачують теорії історичної лінгвістики і германістики.

Практична цінність отриманих результатів полягає в можливості їх використання у викладанні курсів з лексикології німецької мови (розділи «Слово, його структура та мотивація», «Лексична семантика», «Семасіологія», «Ономасіологія»), історії німецької мови (розділи «Морфологічна будова слова давньо-середньо- і нововірхньонімецьких періодів», «Розвиток словотвірної системи німецької мови»), загального мовознавства (розділи «Система і структура мови», «Мова і мислення»), перекладознавства (розділ «Лінгвістичні основи перекладу»); у курсах за вибором із лінгвофілософії, лінгвосинергетики, історичного словотвору; вони також можуть бути використані в лексикографічній практиці та в наукових пошуках студентів, аспірантів і докторантів.

Основні здобутки дослідження запроваджено у викладання навчальних курсів «Основи сучасних наукових досліджень», «Загальнотеоретичний курс німецької мови як другої іноземної» та авторського спецкурсу з лінгвосинергетики для студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету.

Апробацію результатів дисертації здійснено на *чотирнадцяти* наукових та науково-практичних конференціях, серед яких *дев'ять* – *міжнародні конференції*: «In the beginning there was the word: history and actual problems of philology and linguistics» (London, 2013), «Economics, science, education: integration and synergy» (Bratislava, 2016), «Україна і світ: діалог мов та культур» (Київ, 2016, 2018), «Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку (Одеса, 2016), «Contemporary issues in philological science: experience of scholars and educationalists of Poland and Ukraine» (Lublin, 2017), «Мова

в професійному вимірі: комунікативно-культурний аспект» (Харків, 2017 р.), «Нове у філології сучасного світу» (Львів, 2018), «Ad orbem per linguas. До світу через мови» (Київ, 2019) та *п'ять* – всеукраїнські конференції: «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів» (Суми, 2016, 2017, 2018, 2019), «Якісна мовна освіта в сучасному глобалізованому світі: тенденції, виклики, перспективи» (Суми, 2017), на *одному* міжнародному форумі: «Культура і традиції в сучасному світі» (Суми, 2017) та *одному* міжвузівському семінарі: «Сучасна філологія: теорія та практика» (Київ, 2018).

Публікації. Основні теоретичні положення й результати дисертації викладено в **44** наукових працях, серед яких: 1 одноосібна монографія «Еволюція словотвірної системи німецької мови» (20,23 авторських аркушів), 1 розділ у колективній монографії (0,8 авторських аркушів), 18 статей у наукових фахових виданнях України, 5 статей у закордонних виданнях, у тому числі індексованих у SCOPUS (Q4) і Web of Science, 2 статті в інших виданнях, 16 тез доповідей на фахових вітчизняних і міжнародних наукових конференціях, форумах, семінарах (загальний обсяг 49,93 авторських аркуші).

Обсяг та структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками, загальних висновків, бібліографії (627 наукових та 16 лексикографічних джерел) і 3 додатків загальним обсягом 431 сторінки (21,2 авторських аркуша), обсяг основного тексту – 357 сторінок (15,7 авторських аркушів). Робота містить 2 таблиці та 29 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, її зв'язок із науковою темою кафедри, сформульовано мету й завдання, об'єкт та предмет, визначено методологію та методику аналізу, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення дослідження, сформульовано робочу гіпотезу та положення, що виносяться на захист, вказано обсяг використаного фактичного матеріалу, наведено дані стосовно апробації роботи та публікацій.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження еволюції словотвірної системи німецької мови» висвітлює основні історичні та теоретико-концептуальні питання як фундамент нового, міждисциплінарного, еволюційно-синергетичного підходу дослідження динаміки розвитку словотвірної системи німецької мови, методологічні засади студіювання еволюції словотвірної системи німецької мови в контексті еволюційно-синергетичної парадигми наукового пізнання, а також послідовні етапи дослідження.

Вивчення еволюційних процесів у словотворі спирається на давні традиції (молодограматично-історичні, етимологічно-діахронічні), що змінюють одна одну залежно від поставлених цілей (Г. Г. Мунске, М. Д. Степанова, В. Фляйшер). Донедавна історичні дослідження у царині словотвору, базуючись на ідеях В. Вільманса, Г. Генцена, Ф. Клуге, Г. Пауля, обмежувались вивченням окремих словотворчих елементів тих чи інших історичних періодів (К.-П. Вегера, Г. Велльманн, Й. Ербен, В. Зольмс, В. Д. Каліущенко, Р. З. Мурясов, П. О. Мюллер, І. В. Новицька, О. Д. Огуй, Н. Б. Піменова, Н. В. Романова, М. Хаберманн, Л. М. Ягупова та ін.). Це визначає певну лакунарність наявних даних щодо історичного словотвору німецької мови.

Сучасні вимоги комплексних і міждисциплінарних студій зумовлюють необхідність вивчення словотвору німецької мови в системно-динамічному аспекті у поєднанні синхронії і діахронії. Експланаторний характер сучасної лінгвістики (О. С. Кубрякова) зумовлює залучення цілого комплексу наукових парадигм, системного використання різних методів та підходів до вивчення внутрішньої організації і еволюції німецької словотвірної системи в нашій роботі. Синергетичний поворот у науці загалом не лише висунув вимогу методологічного плюралізму, але і змусив уважно поставитися до питання про можливість застосування принципів, методів і прийомів нової наукової парадигми для вирішення завдань у площині дериватологічних студій. І якщо синергетичний підхід закріплюється в дослідженнях синхронічного стану словотвірної системи, виконаних на матеріалі англійської мови (С. М. Єнікєєва), то в німецькому словотворі, як сучасному, так і історичному, аналіз мовних даних у термінах лінгвосинергетики лише починається. Закономірним кроком у розвитку системного вивчення словотвору є застосування методології синергетики як єдиної міждисциплінарної теорії до аналізу мовних фактів.

За основу нашої розвідки обрано розроблюваний в ній *еволюційно-синергетичний напрям вивчення словотвору німецької мови*, що базується на принципі універсального еволюціонізму. Цей напрям є новим міждисциплінарним методологічним вектором дослідження динамічної організації словотвірної системи в лінгвосинергетичному вимірі, спрямованим на розкриття самоорганізації словотвірних структур у континуумі одиниць, процесів та залежностей між ними, в цілісному циклі сучасності та історії німецької мови.

Розвиток словотвірної системи німецької мови моделюється з опорою на еволюційно-синергетичні принципи системності, динамічності, фрактальності, відкритості, нелінійності, нерівноважності, гомеостатичності (динамічного балансу), динамічної когезії хаосу і порядку, безперервності саморозвитку (Г. Гакен, Т. І. Домброван, С. А. Жаботинська, Л. В. Броннік, С. М. Єнікєєва, Ф. Капра, О. М. Князева, Б. Мандельброт, І. Пригожин та ін.).

Принцип системності передбачає розгляд словотвору як цілісності, складовими якої є елементи, що поєднуються певними відношеннями та утворюють її структуру. Основними системними властивостями словотвору вважаємо цілісність, структурність, ієрархічність, множинність способів моделювання цілого з компонентів. Системна природа словотвору зумовлює його здатність до еволюційного ускладнення своїх структур і наголошує на еволюції – гнучкому, нестрибокподібному пристосуванні до мінливих вимог комунікативного середовища – як способі буття системи.

Принцип фрактальності словотвору виявляється в його уподібненні до інших природних форм і процесів і в самоуподібненні незалежно від масштабів часу і простору. Фрактали базуються не на тотожності, а на подібності (Б. Мандельброт, Л. В. Броннік, С. А. Жаботинська). Фрактальність розкриває масштабну інваріантність мікросистем словотвору, їхню взаємозалежність та взаємоузгодженість (С. М. Єнікєєва).

Принцип нелінійності акцентує поліваріантність протікання процесів словотвору, що припускає наявність не лише різних форм самоорганізації системи, але й еволюційних альтернатив.

Принцип нерівноважності визначає рухливість словотвірної системи і втілюється в притаманній їй ентропії, коли «слабкі» ланки підпадають під вплив «сильних», одні з варіантів втрачаються, інші – закріплюються в системі, що спричиняє поступові зміни у її підсистемах.

Принцип динамічної когезії хаосу і порядку наголошує амбівалентну природу хаосу, що дозволяє нам виокремити два етапи у процесі розвитку системи словотвору: етап хаосу та етап «формальної упорядкованості», які не протиставляються, а поєднуються в діалектичну цілісність: всередині першого етапу зароджується початок іншого, порядок народжується з хаосу, хаос виникає з порядку.

Критичне узагальнення наведених ідей дослідників словотвору та синергетики (Л. В. Броннік, Г. Гакен, Т. І. Домброван, С. М. Єнікєєва, Л. С. Піхтовнікова, І. Пригожин, К. Шеннон) дозволило розробити комплексну методикку інтегративного вивчення еволюції словотвірної системи німецької мови в лінгвосинергетичному вимірі.

Магістральним методом аналізу обрано моделювання, а застосування синергетичного інструментарію забезпечило кросдисциплінарність аналізу та уможливило на якісно новому рівні виявити та описати синергетичні закономірності еволюції німецького словотвору як цілісної структури. З урахуванням загальнонаукових методів, таких як спостереження досліджуваних явищ та процесів, аналіз та дескрипції їхніх змін й функціонування, індукції (для узагальнення результатів спостереження), дедукції (для перевірки тлумачень на конкретному мовному матеріалі), порівняння (для зіставлення станів словотвірної системи на різних

хронологічних зрізах розвитку німецької мови), вибудована основна гіпотеза дослідження.

Комплекс конкретних лінгвістичних методів слугує вивченню репрезентативного матеріалу словотвірних змін у конкретних проміжках часу, зібраного з опертям на корпусний підхід з автентичного текстового матеріалу різних історичних періодів розвитку німецької мови:

- інноваційний міждисциплінарний метод фрактального моделювання уможливив розкрити фрактальну сутність словотвору німецької мови;
- за допомогою методу мережевого моделювання здійснено експлікацію словотвору як безмасштабної мережевої структури з метою висвітлення словотвірного потенціалу німецької мови;
- метод моделювання фазових «портретів» постав базисом для відтворення еволюційних траєкторій словотвірної системи німецької мови з метою визначення зон детермінованої поведінки і зон біфуркацій (тобто зон параметрів, за яких виникає нерівноважність, що спричиняє зміни у системі словотвору) та розкриття характеру розвитку системи.

Основними етапами вивчення еволюції словотвірної системи німецької мови в лінгвосинергетичному вимірі стали:

- (1) етап дослідження самоорганізації та етап формування рівноважних структур у словотворі німецької мови як складній, відкритій, нелінійній системі. Завданням першого етапу є виокремлення закономірностей утворення словотвірних структур та з'ясування їхніх властивостей, а також виявлення зон словотвірної атракції у фазовому просторі системи словотвору.
- (2) На другому етапі реконструкції еволюційних траєкторій словотворчих процесів та фазових переходів ми пов'язували словотвірні трансформації як із внутрішньомовними (ендогенними), так і з зовнішньомовними (екзогенними) чинниками, тобто з описом мовних змін під зворотнім впливом середовища на функціонування системи словотвору.

Для моделювання еволюційних процесів у нашому дослідженні розроблено фрактально-мережеву модель словотвору (рис. 1). Вона частково використовує ідеї моделювання у фізиці (А.-Л. Барабаші) та лінгвістиці – синтаксисі (Т. І. Домброван) і вперше застосовується до аналізу словотвору. Згідно з цією моделлю від первинної основи слова утворюється множинність дериватів, утворених за участі певних словотворчих формантів різними способами словотвору. Деривати поєднуються у кластери, вузлами-концентраторами яких слугують похідні основи слова, що у свою чергу формують інші похідні одиниці мови за фрактальним принципом.

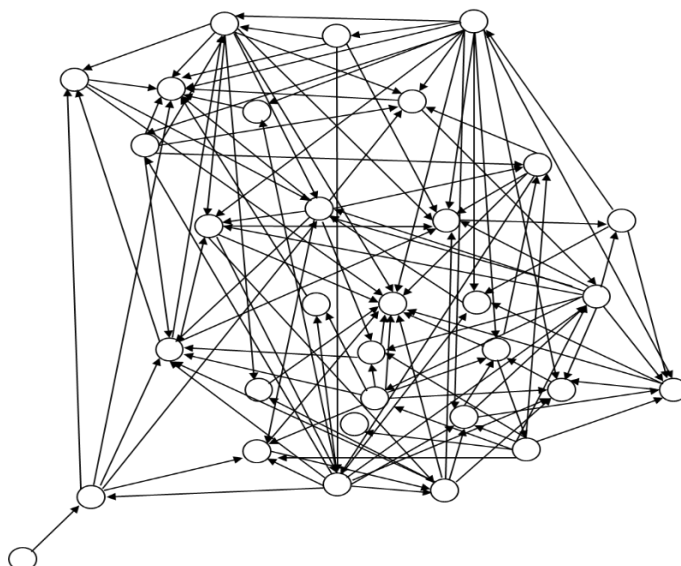

Рис. 1. Фрактально-мережева модель словотвору німецької мови

Застосування фрактально-мережевої моделі до вивчення загалу словотворчих процесів німецької мови (афіксація, конверсія, словоскладання тощо) на матеріалі лексикографічних джерел та автохтонних текстів різних жанрів усіх періодів розвитку німецької мови засвідчує достовірність і доказовість результатів дослідження.

У другому розділі «Словотвір німецької мови як складно організована синергетична система» здійснено комплексний аналіз словотвору як синергетичної системи, доведено, що фундаментальною характеристикою словотвору є фрактальність його внутрішньої організації, схарактеризовано словотвір як безмасштабну мережеву структуру для відтворення словотвору німецької мови як складно організованої, нелінійної, нерівноважної, відкритої, самоорганізаційної макросистеми, що підпорядковується універсальним еволюційно-синергетичним принципам наукового пізнання.

Аналіз словотвору як системи або множини різних структур із взаємозалежними елементами сприяв поступовому науковому проникненню в сутність словотвору, в його внутрішню організацію, з'ясуванню нових консекутивно-каузальних зв'язків та відношень між його компонентами, а також уможливив розроблення логіко-практичної теорії словотвору, що дозволяє сприймати у зручній для огляду формі той чи інший аспект словотвору в усій його складності як певну цілісність.

Фундаментальною характеристикою словотвірної системи німецької мови як складно організованої синергетичної системи виступає фрактальність її внутрішньої організації. Фрактальність словотвору передбачає наявність у ньому самоподібності (масштабної інваріантності) та рекурсії (використання на кожному кроці породження породженого раніше). Самоподібність як одну із найвагоміших властивостей динамічної структури в роботі транспоновано на аналіз внутрішньої організації словотвірної системи німецької мови як цілісності, що формується за

структурними або за семантичними характеристиками з окремих частин – фракталів, кожен з яких є її зменшеною подібністю.

Відношення самоподібності виявляються за порівняльного аналізу як комплексних одиниць (словотвірних рядів, словотвірних гнізд, словотвірних алігатур), так і більш дрібних складових словотвірної системи німецької мови (словотвірних типів, словотвірних пар), що уможливило побудувати фрактальну модель словотвору німецької мови, де базовими керівними параметрами виступають відношення словотвірної похідності, ступінь похідності та напрямки похідності. Зокрема, словотвірні типи як сукупність подібних структур, є монофракталами, що перебувають у стані відносної рівноваги, атрactorами яким виступають твірні основи різних частин мови. Приміром, словотвірні типи $V + \text{Suf} \rightarrow N$; $A + \text{Suf} \rightarrow N$; $N + \text{Suf} \rightarrow N$ є схемами конструювання словотвірних фракталів абстрактних іменників, атрactorами яким є основи дієслів, прикметників та іменників: $N (\text{abstrakt}) = V + \text{Suf} -\text{ung}$ (f Forderung); $N (\text{abstrakt}) = A + \text{Suf} -\text{heit}$ (f Feinheit); $N (\text{abstrakt}) = N + \text{Suf} -\text{schaft}$ (n Erbschaft).

До монофракталів віднесено також словотвірні ряди як комплексні одиниці словотвору з ускладненою внутрішньою організацією (С. М. Єнікєєва), що характеризуються тотожністю останнього дериваційного кроку похідних слів, тотожністю категоріального значення словотворчого форманта і загальним словотвірним значенням (Ю. О. Шепель). Так, численні дієслівні одиниці, об'єднані спільним префіксом *ab-*, формують монофрактал словотвірного ряду: *abgehen, abfahren, abschicken, abwaschen*. Як виявило дослідження, дериваційні процеси уможливлюють не лише поповнення наявних словотвірних рядів, але і утворення нових. Серед словотвірних рядів німецької мови, що з'явилися останнім часом, виявляється можливим виокремити мікросистеми, що об'єднують деривати, утворені морфологічним способом: за допомогою суфіксації та префіксації. Високою продуктивністю вирізняються такі суфікси, як: *-isierung, -barkeit, -ing, -er*, приміром, *Globalisierung, Zentralisierung, Europesierung*. Серед найбільш частотних препозитивних формантів нами було виокремлено такі префікси, як: *de-, re-, ent-*, приміром, *Re-Powering* – оновлення. Складовими словотвірних рядів із зазначеними словотворчими формантами виступають здебільшого іменники, рідше дієслова.

Результати дослідження засвідчують суттєву роль моделювання словотвірного ряду за аналогією, тобто словом-зразком: нові словотвірні утворення за своєю формальною та смисловою структурою «відтворюють» слово, повторюють його «побудову». Приміром, за аналогією до слова *das BRIC-Land* – країна, що входить до групи країн з найбільш позитивними прогнозами економічного розвитку (*BRIC* – скорочення від англ. *Brazil, Russia, India, China*) – утворюється ціла низка неологізмів: *der BRIC-Staat, der BRIC-Raum, die BRIC-Zone, der BRIC-Mitglieder*, в яких елемент *BRIC-* виконує

функцію префікса зі словотвірним значенням «приналежність кого-небудь, чого-небудь до групи країн *BRIC*». Похідні одиниці, складовим елементом яких є цей словотворчий формант, формують словотвірний ряд.

Активними конститuentами словотвірних рядів є так звані «квазіформанти», що беруть участь в моделюванні серій однотипових дериватів, що сприяє їхньому перетворенню в повноцінні афікси. Приміром, іншомовні елементи типу *-freak* (той, хто має хворобливу тягу до чого-небудь), *-guru* (гуру), *-fan* (фанат) виявляють здатність до утворення словотвірного ряду: *Saxophonguru*, *Design-Guru*, *Technik-Guru*, *Parteiguru*; *Fussballfan*, *Jazzfan*, *Krimifan*; *Computerfreak*, *Motorradfreak*, *Musikfreak*.

З позицій теорії фрактальності словотвірні гнізда та словотвірні алігатури ми розглядаємо як мультифрактали. Словотвірне гніздо розуміємо як ієрархічно організовану динамічну мікросистему фрактального типу, яка характеризується множинністю найменувань та розмаїтістю словотворчих засобів. Застосування теорії алігатур для розкриття фрактальної сутності словотвору німецької мови дозволяє з'ясувати, що словотвірні гнізда здатні об'єднуватися в алігатури завдяки утворенню композитів, до складу яких входять конституенти різних гнізд. У свою чергу, словотвірні ряди формують алігатури шляхом утворення префіксально-суфіксальних дериватів.

Отже, словотвір німецької мови як синергетична макросистема є складним ітеративно-рекурсивним феноменом; її розвиток здійснюється шляхом ускладнення наявних і породження нових, типологічно подібних мікрофракталів. Фрактальна модель словотвору німецької мови не є остаточно фіксованою, це безперервно самовідтворювана динамічна система, зміни якої закладені в ній самій в режимі «петель зворотнього зв'язку».

У нашому дослідженні вивчення системної організації словотвору здійснюється з урахуванням не лише того, що реалізовано, але і того, що в принципі потенційне, можливе в мові, оскільки діалектика потенційного / дійсного характерна для процесу розвитку (мови). У словотворі виявляється тісний зв'язок з філософською категорією потенціалу «(словотвірний) потенціал (мови)», що корелює з його системною природою. Словотвірний потенціал є інтегральним, полівекторним, комплексним поняттям, що характеризує становлення та розвиток здатності (словотвірної) системи завдяки діалектичному взаємозв'язку можливості та дійсності (Т. Х. Каде). Словотвірний потенціал витлумачено в роботі як здатність основи слова бути твірною для породження нових семантично та структурно залежних від неї слів, що зумовлено частиномовним статусом слова, його семантичними особливостями та ступенями похідності. Основою реалізації потенційних системних відношень у словотворі є валентність, а тому дослідження лінгвістичної валентності загалом і внутрішньої (словотвірної) валентності

зокрема як точок перетину парадигматичних, синтагматичних та ієрархічних відношень сприяє більш глибокому розумінню системності мови. Розгляд основи слова не з позиції словотвірного аналізу, а з позиції словотвірного синтезу, тобто можливості утворення основи нового слова від вже наявної в мові, засвідчує нерозривну діалектичну єдність аналізу та синтезу.

З опертям на синергетичну теорію безмасштабних мереж словотвір німецької мови як нелінійну ієрархічно організовану систему змодельовано у вигляді безмасштабної мережі кластерного типу, що есплікується у внутрішній валентності основи слова, яка виступає репрезентантом словотвірного потенціалу німецької мови. Поняття «безмасштабна мережа» (англ. *scale-free network*) характеризує різного роду мережі зі складною топологією, що підлягає ступеневому закону: соціальні, нейронні, «всесвітню павутину» тощо (А.-Л. Барабаші). В аналізі словотвору це поняття акцентує притаманну системі заплутану, непередбачувану, але обов'язково кластерну структуру.

Система словотвору подібна до кластерної структури, в якій будь-який кластер – це окреме слово-основа з властивою йому валентнісною парадигмою. Вузли з максимальною кількістю зв'язків одержали назву вузлів-концентраторів як своєрідні системотвірні «пучки», що поєднують систему в єдине ціле. Ступінь кластеризації словотвору залежить від валентнісного потенціалу основ різних частин мови. Виявлено, що ядерними вузлами-концентраторами у словотвірній системі німецької мови виступають основи дієслів, оскільки внаслідок своєї полікомбінаторності формують дериваційні кластери, що вміщують деривати різних частин мови. Зокрема, віддієслівний кластер, утворений за участі афіксальних формантів, вміщує віддієслівні деривати різної частиномовної приналежності з різним словотвірним значенням, а саме іменники зі словотвірним значенням дії (*m Abflug*), агентивні імена (*der Geher*), віддієслівні дієслова (*abfahren*), віддієслівні прикметники (*eilig*). Розподіл афіксальних морфем за словотвірними кластерами з субстантивним, ад'єктивним і дієслівним ядром дозволяє з'ясувати структурно чітку схему всієї словотвірної системи німецької мови.

Словотвір німецької мови як безмасштабна мережева структура не є застиглим графом: як відкрита, нелінійна, дисипативна система не може бути рівноважною, тому що її функціонування потребує безперервного надходження нової інформації із зовнішнього середовища, внаслідок чого нерівновага в системі посилюється. Як результат, має місце порушення взаємозв'язку між елементами системи, до того ж завдяки втраті старих зв'язків виникають нові взаємозв'язки, зростає рівень ентропії (поява нових елементів), що спричиняють її реконфігурацію і приріст. Утім, розвиток мережі відбувається не випадково і хаотично, а відповідно до так званого механізму преференційного приєднання (*preferential attachment*), згідно якого ступінь виникнення нових зв'язків зростає зі збільшенням ступеня вузла (його

кількості «ребер» (А.-Л. Барабаші)), тобто нові елементи здебільшого приєднуються до вузлів-концентраторів, які мають більшу кількість зв'язків.

Словотвірне гніздо розглядається нами як мережеве утворення, кластерами якого виступають словотвірні парадигми та словотвірні ланцюжки – сукупність спільнокоренових похідних одиниць, що відображують відношення подібності (твірна основа) та відмінності (словотворчий формант), де параметрами порядку є ступінь похідності. Найбільш насиченим дериватами виявився перший ступінь деривації. Подальше покрокове переміщення словотворчого процесу на горизонтальній і вертикальній осях демонструє вибування або частин мови, або словотвірних значень, або словотвірних типів зі сфери реалізацій, згасання окремих гілок і майже повну вичерпаність дериваційного потенціалу на четвертому ступені похідності (рис. 2).

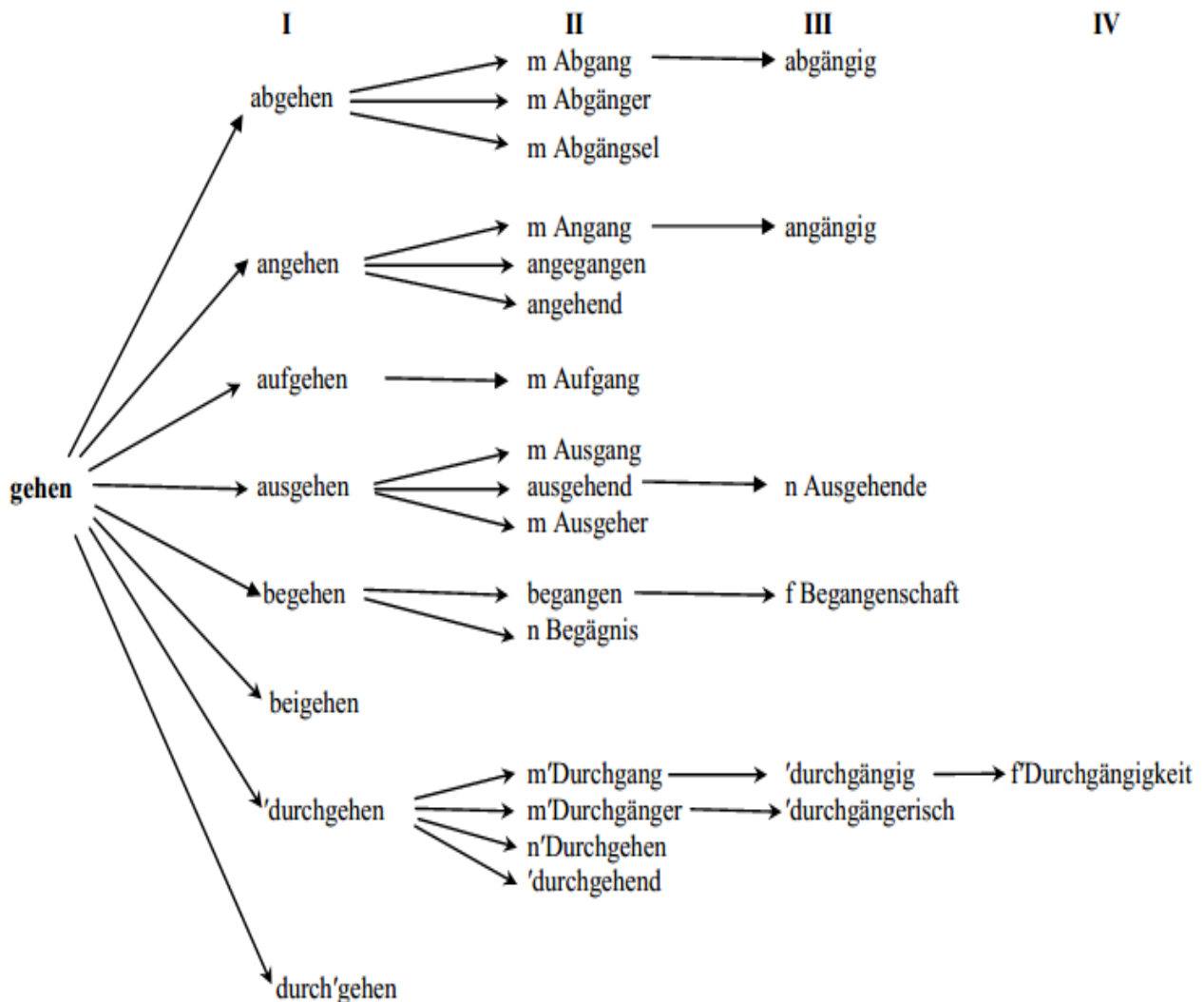

Рис. 2. Словотвірне гніздо як підграф
фрактально-мережевої моделі словотвору німецької мови

Словотвірне гніздо є яскравим експонентом фрактально-мережевої моделі словотвору німецької мови. Цей складний ієрархічно організований

макроконструкт фрактально-мережевого типу становить континуум мовних одиниць, що характеризуються спільністю основи-концентратора зі спільним для усіх слів елементом значення, тобто слова мають смислову та матеріальну цілісність. Опис словотвірної системи як гніздової організації дозволив встановити різноманітні парадигматичні, синтагматичні та ієрархічні зв'язки спільнокоренових дериватів, відкриває перспективи для глибинного аналізу процесу словотворення в межах лінгвосинергетичного підходу до явищ словотвірної структури похідних лексем. Саме у словотвірному гнізді репрезентована породжувальна здатність основи твірного слова, простежуються структурно-семантичні відношення між членами гнізда, з'ясовуються особливості словотвірної структури похідних слів, відтворюються значення основи твірного слова в семантиці основи похідних одиниць мови.

Отже, словотвір німецької мови є нелінійною ієрархічно кластеризованою безмасштабною мережею з фрактальними властивостями, здатною до реконфігурації та розширення.

Фрактальна семантична модель словотвору німецької мови – цілісна система, яка вибудовується з урахуванням механізмів семантичної та словотвірної деривації, де чітко простежуються переходи та подібність між окремими значеннями. Як виявило дослідження, найбільш ефективною семантичною моделлю утворення нового значення слова виступає метафоризація. Метафорична модифікація з позицій лінгвосинергетичної концепції мови відображає один із базових синергетичних процесів – фрактальність, оскільки вагому роль під час опису семантичних процесів відіграють процеси аналогії, тобто перенесення з однієї змістовної сфери в іншу, до того ж саме метафора є тут мовним відтворенням процесів аналогії. Зокрема, похідне значення дієслова *herunterladen* «скопіювати (інформацію, програмне забезпечення) з комп'ютерної мережі на власний комп'ютер, або мобільний телефон)» сформувалося під впливом значення відповідного англійського дієслова *to load down* з вихідним лексико-семантичним варіантом «спускати вантаж зверху вниз». Як засвідчує приклад, неолексема встановлює семантичний зв'язок, що базується на метафоричній модифікації з актуалізацією ознаки «переміщення».

Теорія фрактальності дозволила по-новому подивитися і на таку мовну універсалью, як словотвірна синонімія. Фрактальність словотвірної синонімії виявляється у самоподібності частинки цілому, тобто будь-яка одиниця синонімічного ряду має ознаку, характерну самому атрактору, оскільки компоненти синонімічного ряду подібні атрактору за структурними та семантичними ознаками. Синонімічні відношення встановлюються і розвиваються за умов подібності як семантичних, так і формальних компонентів, а також за розбіжності як семантичних, так і формальних

компонентів, що зумовлює наявність як інтегральних, так і диференціальних визначальних компонентів. За нашими даними, якщо домінують інтегральні чинники, слово продовжує функціонувати, удосконалюватися, зростає обсяг його семантичної структури та полісемія слів; якщо переважають диференціальні чинники, тоді слово як результат його семантичної диференціації або зникає, або набуває іншого статусу.

Відповідно, явище словотвірної синонімії як чинник, що тимчасово дезорганізує мовну систему, водночас, сприяє оптимізації процесу її переходу з одного стану в інший, спрямованого не на збагачення основного лексичного фонду, а на найбільш повне задоволення комунікативних потреб носіїв мови та суспільства. Приміром, лексеми – словотвірні синоніми *Macht* = *Mächtigkeit* мають такі лексико-семантичні варіанти: *Macht*: 1) сила, могутність, влада, вплив; 2) держава, країна; 3) військо, війська, *Mächtigkeit*: 1) міцність, могутність, міць; 2) міцність як товщина шару. Синонімічність наведених лексем виявляється у таких інтегральних ознаках: значення абстрактності – лексико-граматична категорія; категорія стану – поняттєво-категоріальне значення; спільний лексико-семантичний варіант «міць» – категоріально-лексичне значення. Усі інші лексико-семантичні варіанти надають специфічності, індивідуальності словам та відрізняють ці слова одне від одного. Зокрема, для слова *Macht* такими диференціальними ознаками є лексико-семантичні варіанти «сила», «влада», «держава», а для слова *Mächtigkeit* – «могутність», «міцність». Смислові розбіжності між цими синонімами виокремлюються за рахунок індивідуальних лексико-семантичних варіантів у структурах лексичних значень цих слів і виявляються в різному семантичному обсязі слів *Macht* = *Mächtigkeit*.

Отже, варіативність одиниць мови, їх дисипативний, біфуркаційний характер не порушує стійкий стан всієї словотвірної системи німецької мови, оскільки адаптивність, здатність до фрактального варіювання навколо інваріантних інтегральних ознак або центрів атракції забезпечують її стабільність та динамічну рівновагу.

У третьому розділі «Еволюція словотвірної системи німецької мови як синергетичний процес» за допомогою методу моделювання фазових портретів словотвірної системи німецької мови у послідовних періодах її розвитку виявлено та схарактеризовано еволюційні траєкторії словотворчих процесів, визначено ступінь іншомовного впливу на їх динаміку та висвітлено вектори розвитку морфологічної структури слова.

За нашими спостереженнями, історичний процес розвитку словотвірної системи німецької мови є чергуванням «адаптаційних» та «біфуркаційних» етапів якісного ускладнення її структури.

Рівень ентропії – незмінна та імперативна умова як поступального, так і стрибкоподібного розвитку системи в цілому, і мовної зокрема. Отримані

дані доводять, що словотвірна система німецької мови розвивається еволюційним, тобто поступальним шляхом (на відміну від революційного шляху розвитку, де рівень ентропії настільки високий, що система не встигає компенсувати витік енергії, звідси відбувається певна кількість руйнувань усередині неї, відмирання деяких елементів і спрощення устрою системи), оскільки ентропія в ній компенсується її прагненням до стабільності.

Мовний вимір інформаційної ентропії полягає в тому, що чим вищим в інформаційній системі є рівень ентропії, тим нижчою є відповідність між планом вираження та планом змісту (О. М. Амагов). Показник рівня інформаційної ентропії в контексті нашого дослідження розглядається як відношення суми планів вираження до суми планів змісту, зафіксованих у словотвірній системі на певному етапі її розвитку. За нашими даними, історична динаміка індексу максимальних словотвірних змін складає: 0,7 – 0,4 – 0,5 у давньо-, середньо- і нововірхньонімецькій мовах відповідно, що дозволяє говорити про еволюційний, поступальний темп розвитку словотвірної системи німецької мови.

Встановлені тенденції розвитку словотворчих процесів в історичній ретроспективі, виявлена природа формування словотворчих ресурсів, дисипації «застарілих» та появи нових словотворчих засобів дозволяють стверджувати про існування словотвірного простору в системі німецької мови та про послідовний характер змін у цьому просторі. Фазовий простір словотвірної системи (або простір станів словотвірної системи) німецької мови окреслюється специфікою еволюційних траєкторій словотворчих процесів, що утримує систему від хаотичного позиційного пересування. Словотворчі процеси (афіксація, конверсія, словоскладання) утворюють фазові «портрети» словотвірної системи німецької мови окремих історичних періодів; континуум еволюційних траєкторій словотворчих процесів пояснюється наявністю стадій переходу з однієї позиції до іншої та відсутністю будь-яких різких відхилень. Загальні показники продуктивності словотворчих процесів на різних етапах розвитку німецької мови унаочнено на рис. 3, де давньо-, середньо- і нововірхньонімецькій етапи німецької мови позначені відповідно ahd – mhd – nhd.

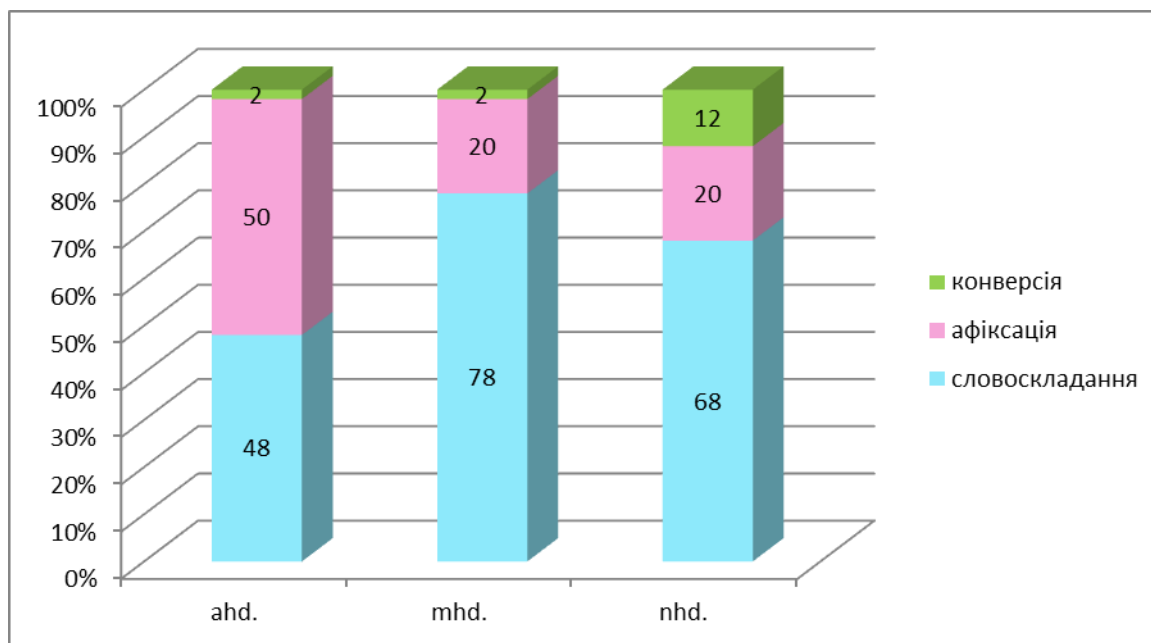

Рис. 3. Співвідношення продуктивності словотворчих процесів на різних етапах розвитку німецької мови

У давньоверхньонімецький період продуктивність суфіксації і розширення корпусу словотворчих афіксів визначається комплексом чинників:

- посиленням розвитку цілого ряду категорій, які є засобом вираження абстрактних понять, основні носії – словотворчі суфікси;
- процесом диференціації іменників і прикметників як особливих граматичних категорій, що сприяє появі нових словотворчих суфіксів для їх оформлення;
- розрізненістю давньоверхньонімецької мови і насиченістю словотворчих засобів діалектними формами.

Середній рівень продуктивності словоскладання в давньоверхньонімецький період пояснюється недостатньою різноманітністю словотворчих моделей (обмежується поєднанням означальне + означуване) і низькою семантичною комбінаторикою слів. Початок становлення словотвірної системи німецької мови в VIII–XI ст., незначна кількість словотвірних моделей позначається на тому, що в цей період не утворюються складносинтаксичні, складнопохідні або телескопічні (контаміновані) слова. Саме цей показник свідчить про непродуктивність цих словотворчих процесів у VIII–XI ст.

Ступінь розвиненості німецької словотвірної системи давньоверхньонімецького періоду свідчить, що словотвірна система VIII–XI ст. майже не мала власних словотвірних моделей і словотворчих засобів, і наслідок того, що давньоверхньонімецька мова відчувала величезний вплив грецької і латинської мов, запозичувала словотворчі

елементи. Через це більшість словотвірних моделей і засобів цього періоду є кальками з латинської або грецької мов, що не дозволяло розвиватися власне німецьким словотворчим елементам.

У середньовищньонімецький період продовжується поступовий розвиток словотвірної системи: спостерігається збільшення продуктивності словоскладання і зниження словотворчих можливостей суфіксації. Підвищення продуктивності словоскладання з XI до XIII ст. зумовлено впливом таких інтра- та екстралінгвальних чинників, як:

- розширення корпусу словотвірних моделей і поява різних типів складних слів (складні детермінативні прикметники; складні означальні іменники, складносинтаксичні слова);
- вплив аналогії, яка сприяє появі великої кількості однотипних складних слів;
- розширення лексичного складу середньовищньонімецької мови як результат серії завоювницьких походів і становленням торгівельних відносин.

Зниження словотвірного потенціалу суфіксів у середній період пояснюється загальною тенденцією розвитку німецької словотвірної системи в цей період. Наслідком поширення лицарства на німецьких землях стає сильний вплив французької мови на усі рівні німецької мови. Внаслідок цього німецька мова запозичує слова і словотворчі афікси французького походження. Саме з цим фактом пов'язане зниження словотвірних можливостей власне німецьких афіксів і збільшення словотвірної активності французьких, про що свідчить поява утворень за допомогою суфіксів французького походження. Середньовищньонімецький період характеризується появою незначної кількості конверсивів і відсутністю телескопізмів, що свідчить про малорозвиненість цих процесів словотворення.

У ранньовищньонімецький період основними чинниками словотвірної активності німецької мови виявляються:

- становлення єдиної національної мови й усунення діалектних особливостей шляхом поширення писемної німецької мови завдяки винаходу друкарства;
- зародження єдиної німецької мови під впливом перекладу М. Лютером Біблії, коли «мова Лютера» стає фундаментом унормування національної мови;
- прагнення граматистів поповнити словниковий склад єдиної національної мови за рахунок власних словотворчих ресурсів;
- розширення словотворчих потенцій завдяки виникненню нових словотвірних моделей і поширення по всій території Німеччини єдиних способів словотвору і словотворчих засобів;

- збагачення лексикону ранньовірхньонімецької мови новими словами, чому сприяв розвиток торгівельних відносин Німеччини з країнами Сходу та Азії.

Найвищу продуктивність в ранньовірхньонімецькій мові демонструє словоскладання, що пояснюється дією закону аналогії, тяжінням німецької мови до складних утворень.

Нововірхньонімецький період становлення літературної німецької мови є завершальним етапом нормалізації національної мови, який характеризується тенденцією до скасування більшості діалектних форм. Культурний, економічний та історичний розвиток суспільства, підвищення рівня грамотності населення і поява лінгвістичних товариств підвищують роль власне німецьких словотворчих засобів у поповненні лексичного складу як загальної літературної німецької мови, так і її професійних різновидів.

Поява у XVIII–XX ст. нових складних слів свідчить про високу продуктивність словоскладання в цей період. Різноманітність типів складних слів дозволяє зробити висновок про значне розширення корпусу словотвірних моделей, доказом чого є поява значної кількості дво-, три- і чотиричленних іменників; складносинтаксичних слів; повноскладних детермінативних прикметників, першим компонентом яких виступають прислівники; повноскладних детермінативних іменників, першим компонентом яких є іменники.

У нововірхньонімецький період одним із найпродуктивніших словотворчих процесів унаслідок високої семантичної сполучуваності слів стає процес утворення складнопохідних слів. Конверсія, телескопія, контамінація також значно поширені в нововірхньонімецькій мові. Поповнення системи словотворчих афіксів у нововірхньонімецький період відбувається як результат: появи нових суфіксів завдяки перерозкладу морфем; запозичення афіксів; перетворення елементів складного слова на афікси; переосмислення словозмінювальних морфем як словотворчих або переосмислення одного словотворчого афікса як іншого. Під впливом сприятливих екстра- та інтралінгвальних умов у XVIII–XX ст. з'являється велика кількість нових складних слів, що належать до різних лексико-семантичних груп і мають різну словотвірну будову. Основним чинником, що визначає утворення складних слів, є аналогія, незважаючи на те, що в нововірхньонімецький період збільшується кількість словотвірних моделей і ускладнюється структура складних слів.

Аналіз морфологічної будови слова в лінгвосинергетичному вимірі шляхом структурного розгортання слова, проникнення в його етимологію засвідчує глибинну фрактальну природу та складність структури простого слова, оскільки воно вміщує в собі компоненти, які в далекому минулому існували як самостійні одиниці мови та у процесі взаємодії з іншими мовними

елементами перетворилися в афікси, що дозволяє нам говорити про динаміку внутрішніх меж слова. До того ж масштабна інваріантність розгляду доводить, що службові форманти, такі як префікси, суфікси, з'єднувальні елементи, які в далекому минулому існували як повноцінні самостійні одиниці мови. До прикладу, давньоверхньонімецький суфікс *-bâri*, що походить від дієслова *beran* зі значенням «той, що несе», функціонував як самостійне слово (пор.: днн. *unbâri* – «безплідний», букв. «той, що не несе»), *bârig* – «плідний» у складних словах вживався в значенні «той, що несе / той, що викликає» (пор.: ahd. *trostbâri* – «утішливий», букв. «той, що несе утіху»), *dankbâri* – «вдячний» (букв. *той, що викликає вдячність*) утратив свою функціональність як результат атракції до кореневої морфеми і в наш час прикметники із зазначеним суфіксом належать до простих дериватів (пор.: суч. *entzündbar*, *trinkbar* тощо).

На сучасному етапі розвитку словотвірна система німецької мови перебуває під значним іншомовним впливом з характерним для неї високим ступенем анізотропії. Іншомовні словотворчі компоненти як невід'ємний сегмент нової системи набувають рівноправного статусу поряд з автохтонними, що є свідченням самоорганізації складної, відкритої, нелінійної, динамічної, еволюціонуючої системи, виявом її синергетичної природи. Поняття «анізотропія», залучене для виявлення скалярної характеристики стійкості словотвірної системи німецької мови до впливу ззовні, дозволило визначити відносно високий ступінь її анізотропії, що можна пояснити наявністю специфічних взаємовідношень між компонентами цього рівня мовної системи. Зокрема, ступінь анізотропії словотвірної системи німецької мови зумовлений «кластерним типом когезії» (за Т. І. Домброван) як наслідок формально-морфологічної та семантичної комбінаторики словотворчих компонентів. Відкритість кластерів, полівекторність їх розгортання свідчить про динамічність системи словотвору, тобто її здатність приймати нові компоненти (у такий спосіб розширювати межі кластерів), усувати застарілі та/або замінити старі компоненти новими, що дозволяє вважати словотвір німецької мови нелінійною ієрархічно кластеризованою безмасштабною мережею з фрактальними властивостями.

У цілому отримані дані свідчать, що розвиток словотвірної системи німецької мови як ієрархічно впорядкованої, нерівноважної, динамічної макросистеми зумовлений взаємодією внутрішніх і зовнішніх чинників, що сприяють її переходу на нові шаблі організації, у нові відносно стійкі стани.

ВИСНОВКИ

У рецензованій дисертації на базі запровадженого еволюційно-синергетичного ракурсу дослідження здійснено розгляд словотвірної системи німецької мови VIII – початку XXI століть, яку схарактеризовано як ітеративно-рекурсивний процес і результат та подано як узагальнену кластерно структуровану фрактально-мережеву модель.

Еволюційно-синергетичний напрям дослідження словотвору німецької мови, в основу якого покладено принцип універсального еволюціонізму, запроваджений як новий міждисциплінарний методологічний вектор дослідження динамічної організації словотвірної системи німецької мови, виявився плідним для розкриття феномену самоорганізації словотвірних структур у континуумі одиниць, процесів та залежностей між ними, в цілісному циклі її сучасного стану та історичного розвитку.

Розроблено комплексну методику дослідження еволюції словотвірної системи німецької мови на базі виокремлених у межах синергетики закономірностей еволюції та самоорганізації складних систем. Будучи спроектованими у сферу дослідження динамічної організації словотвірної системи німецької мови, ці закономірності уможливили виокремлення чинників та механізмів змін у процесі її функціонування та розвитку. На основі еволюційно-синергетичних принципів системності, відкритості, нелінійності, фрактальності, динамічної когезії хаосу і порядку, безперервності саморозвитку, багатовимірності (множинності) опису, що обрано методологічним фундаментом дослідження, побудовано цілісну синергетичну модель розвитку словотвірної системи німецької мови.

Доведено, що фундаментальною характеристикою словотвірної системи німецької мови як складно організованої синергетичної системи виступає фрактальність її внутрішньої організації. Фрактальність словотвору передбачає наявність в ньому самоподібності (масштабної інваріантності) та рекурсії (використання на кожному кроці породження породженого раніше). Відношення самоподібності виявлено за порівняльного аналізу як комплексних одиниць (словотвірних рядів, словотвірних гнізд, словотвірних алігатур), так і більш дрібних складових словотвірної системи німецької мови (словотвірних моделей, словотвірних типів). Побудована фрактально-мережева модель словотвірної системи німецької мови поглиблює наявне уявлення про механізми можливих змін у системі словотвору, сприяє розумінню природи рухливості її меж.

Словотвірну систему німецької мови визначено як відкриту, динамічну, нелінійну, нерівноважну макросистему, що складається з множини складноорганізованих мікросистем, які коеволюціонують у різному темпі, керовані певними параметрами порядку з метою збереження стабільності та

функціональності системи. Кожна із мікросистем словотвору, у свою чергу, характеризується відкритістю, тобто здатністю обмінюватися матерією та енергією з іншими мікросистемами в межах словотвірної макросистеми та із зовнішнім середовищем, представленим іншими макросистемами в складі мовної мегасистеми. Завдяки такій організації словотвірна макросистема здатна до саморегуляції та самоорганізації, в її межах здійснюється перерозподіл матеріальних ресурсів.

Словотвірний потенціал є інтегральним, полівекторним, комплексним поняттям, що характеризує становлення та розвиток словотвірної здатності системи завдяки діалектичному взаємозв'язку можливості та дійсності. В контексті синергетичної теорії безмасштабних мереж словотвір німецької мови як нелінійну ієрархічно організовану систему змодельовано у вигляді безмасштабної мережі кластерного типу, що експлікується у внутрішній валентності основи слова, яка виступає репрезентантом словотвірного потенціалу німецької мови. Одним із основних проявів нелінійності словотвору як синергетичної системи є наявність вузлів-концентраторів як своєрідних системотвірних «пучків», кластерів, що поєднують систему в єдине ціле. Словотвірна система німецької мови характеризується високим ступенем кластеризації, свідченням якої є значний комбінаторний потенціал слів-основ як системоутворювальних кластерів, що зумовлюється їхньою належністю до різних частин мови. Доведено, що ядерними вузлами-концентраторами на словотвірному рівні в німецькій мові є дієслівні сукупності (кластери), оскільки внаслідок своєї полікомбінаторності є найпотужнішими з усіх кластерів безмасштабної мережі словотвору.

Фрактальність семантичних відношень словотвору німецької мови розкрито з урахуванням механізмів семантичної та словотвірної деривації. Фрактал витлумачено не лише як інваріантно інтегральну ознаку словотвору для його збереження у стані динамічної рівноваги, а й як «смісловий згусток», «точку зростання», що забезпечує самоорганізацію та саморозвиток словотвірної системи, її адаптацію до мінливих умов існування. Відстежена в роботі метафорична модифікація у фрактальній семантичній моделі відображає один із базових синергетичних процесів – фрактальність, оскільки вагому роль під час опису семантичних процесів відіграють процеси аналогії, тобто перенесення з однієї змістовної сфери в іншу, до того ж саме метафора слугує мовним відтворенням процесів аналогії.

Словотвірна синонімія розглядається як ще один виразник фрактальної семантичної моделі словотвору. Фрактальність словотвірної синонімії полягає у самоподібності частинки цілому, тобто будь-яка одиниця синонімічного ряду має ознаку характерну самому атрактору, і певною мірою усі члени синонімічного ряду подібні атрактору, тобто подібні до нього за будь-якою ознакою.

Рівень ентропії – незмінна і постійна умова як поступального, так і стрибкоподібного розвитку будь-якої системи, зокрема й мовної системи та її підсистем. Доведено, що словотвірна система німецької мови розвивається еволюційним, тобто поступальним шляхом (на відміну від революційного шляху розвитку, де рівень ентропії настільки високий, що система не встигає компенсувати витік енергії, звідси відбувається певна кількість руйнувань усередині неї, відмирання окремих елементів і спрощення устрою системи), оскільки ентропія в ній компенсується її прагненням до стабільності.

Висунута та апробована ідея існування фазового словотвірного простору в системі німецької мови доводить послідовний характер змін у цьому просторі. Встановлено, що простір історичних станів словотвірної системи німецької мови окреслюється специфікою еволюційних траєкторій словотворчих процесів, які утримують систему від хаотичного позиційного пересування. Інтерпретація словотворчих процесів (суфіксація, префіксація, конверсія, словоскладання тощо) як фазових портретів словотвірної системи німецької мови, в яких відповідні одиниці мови рухаються за певними траєкторіями, дозволяє пояснити практичну відсутність хаотичних, нерегулярних переходів. Завдяки виявленню фазових портретів словотвору як континууму еволюційних траєкторій словотворчих процесів, закорінених у можливості руху від одного атрактора до іншого, пояснено наявність стадій переходу з однієї позиції до іншої та відсутність будь-яких різких відхилень, що є свідченням еволюційного, поступального розвитку словотвірної системи німецької мови у цілому.

У дисертаційній розвідці інвентаризовано основні чинники, потенційно здатні вивести систему словотвору з рівноваги та спричинити її зміни. З'ясовано, що в різні історичні періоди на систему словотвору німецької мови впливали як внутрішні, так і зовнішні чинники та їх певні констеляції.

Провідні внутрішньолінгвальні чинники охоплюють:

- специфіку словотвірної системи;
- розрізненість німецької мови й насиченість діалектними формами;
- морфонологічні зміни в німецькій мові упродовж її розвитку;
- вплив закону аналогії;
- поступове становлення словотвірної системи німецької мови, поява нових словотвірних моделей, а також різний рівень продуктивності словотворчих процесів окремих періодів розвитку німецької мови;
- схильність німецької мови до словоскладання й висока сполучуваність слів, що сприяло появі різних типів складних слів;
- високий словотвірний потенціал німецьких афіксів (суфіксів, префіксів) та розвиток їх семантики;

– дія закону економії мовних зусиль та етимологічний чинник, про що свідчить зникнення окремих словотворчих компонентів унаслідок конкуренції синонімів або старіння форми;

– становлення національної літературної німецької мови в умовах різнодіалектності;

– вплив латинської і французької мов на всі рівні німецької мови.

Екстралінгвальними чинниками виявились:

– завойовницькі походи і розвиток торговельних відносин Німеччини з країнами Сходу, Азії, Індії, Європи, що уможливили значний потік запозичень з арабської, грецької, французької, італійської, східних та слов'янських мов;

– розвиток виробництва та імпорту товарів, що потребували продукування нових номінацій і словотворчих засобів;

– розвиток християнства, коли німецькомовний переклад Біблії спричинив поширення мови Лютера на території Німеччини;

– індустріалізація країни, поява і розвиток нових галузей знань;

– пропагування єдиної національної німецької мови;

– культура і традиції суспільства, специфіка менталітету носіїв німецької мови окремих історичних періодів.

Надана характеристика анізотропії словотвірної системи німецької мови виявила особливості іншомовного впливу як одного із зовнішніх чинників її розвитку. Відносно високий ступінь анізотропії словотвірної системи німецької мови зумовлено кластерним типом взаємодії елементів, де кластери як незамкнені утворення мають потенціал до різнобічного розширення, що забезпечує динамічність та нелінійність цього рівня мови.

Досвід вивчення словотвору та його підсистем у контексті доробку синергетики – теорії самоорганізації складних нерівноважних систем, теорії безмасштабних мереж, теорії фрактальності тощо, – засвідчує парадигмальні зрушення дериватологічної науки сьогодення, збагачує загальнолінгвістичний арсенал методів і методик аналізу та відкриває широкі горизонти поглибленого вивчення мовних феноменів загалом та словотвірних зокрема. Проведене дослідження еволюції словотвірної системи німецької мови в лінгвосинергетичному вимірі доводить перспективність застосування авторської методики і окреслює основні вектори подальшого лінгвосинергетичного вивчення словотвірної системи на матеріалі як німецької, так і інших мов, зокрема, для прогнозування подальших змін в окремих підсистемах словотвору та у словотвірній системі у цілому, для опису хаосу й порядку у словотвірній системі у міжмовному контексті, для запровадження автоматизованого словотвірного аналізу з урахуванням синергетичної теорії безмасштабних мереж, а також для широкого кола міждисциплінарних досліджень лексичної системи мови.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

Монографії

1. **Щигло Л. В.** Еволюція словотвірної системи німецької мови. Суми, 2018. 345 с.

2. **Щигло Л. В.** Мова як об'єкт синергетичного вивчення // Наука и инновации в современном мире: философия, литература и лингвистика, культура и искусство, архитектура и строительство, история : кол. монография / Бетильмирзаева М. М., Древаль И. В., Мишенина Т. М. и др. Одесса, 2017. С. 81–89. ISBN 978-617-7414-05-5. DOI: 10.21893/978-617-7414-05-5.0 (*Особистий внесок здобувача: висвітлено основні положення лінгвістичної синергетики як міждисциплінарного фундаменту дослідження еволюції словотвірної системи німецької мови, окреслено перспективи дериватологічних студій із позицій лінгвосинергетики*).

Статті в наукових фахових виданнях України

3. **Щигло Л. В.** Розвиток словотвірної системи німецької мови як синергетичний процес // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». 2019. № 38. Т. 2. С. 181–184 (видання входить до наукометричної бази Index Copernicus).

4. **Щигло Л. В.** Фрактальна самоорганізація словотвірної системи німецької мови // Філологічні трактати. 2019. Т. 11, № 1. С. 70–79.

5. **Щигло Л. В.,** Золотова С. Г., Морозова І. А. Екзогенна деривація як експонент анізотропії словотвірної макросистеми: еволюційно-синергетичний вимір // Закарпатські філологічні студії. 2019. Вип. 9, Т. 1. С. 139–145. (*Особистий внесок здобувача: визначено основні шляхи проникнення іншомовних словотворчих засобів у словотвірну систему німецької мови, витлумачено поняття «анізотропія словотвірної системи», виявлено анізотропні властивості словотвору німецької мови*).

6. **Щигло Л. В.** Діахронічна еволюція мови // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. 2018. Вип. 79. С. 211–215.

7. **Щигло Л. В.** Внутрішні і зовнішні чинники еволюції словотвірної системи німецької мови // Закарпатські філологічні студії. 2018. Вип. 5, Т. 1. С. 125–130.

8. **Щигло Л. В.** Корпусорієнтоване дослідження мовної системи: основні вектори // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2016. Вип. 60. С. 321–323.

9. **Щигло Л. В.** Еволюційні процеси в системі мови крізь призму сучасної науки // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). 2016. № 6. С. 208–211 (видання входить до наукометричної бази Index Copernicus).

10. **Щигло Л. В.** Словотвірне гніздо як макроодиниця дериваційної системи // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. 2014. Вип. 11, Т. 2. С. 99–101.

11. **Щигло Л. В., Чуланова Г. В.** Специфіка словотвірної комбінаторики основи слова // Філологічні трактати. 2014. Т. 6, № 3. С. 120–127 (*Особистий внесок здобувача: здійснено аналіз словотвірної комбінаторики німецьких дієслівних основ як основного показника словотвірного потенціалу німецької мови*).

12. **Щигло Л. В.** Аспекти вивчення дериваційного потенціалу слова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». 2013. № 1052, Вип. 74. С. 117–121.

13. **Щигло Л. В., Дмитренко І. О.** Комбінаторні можливості основ дієслів з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові // Філологічні трактати. 2013. Т. 5, № 2. С. 130–134. (*Особистий внесок здобувача: виявлено валентнісний потенціал основ дієслів з метою актуалізації їх словотвірного потенціалу*).

14. **Щигло Л. В.** Словотвірна активність дієслівних основ з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові // Вісник Житомирського державного університету. 2010. Вип. 49. С. 162–165.

15. **Shchyhlo L. V.** Word-formation nest as the marker of the derivative potential of the word // Філологічні трактати. 2014. Т. 6, № 4. С. 74–77.

16. **Shchyhlo L. V.** Essay on methodology of language research // Філологічні трактати. 2016. Т. 8, № 1. С. 99–105.

17. **Shchyhlo L. V.** The evolution of German abstract noun suffixes // Філологічні трактати. 2016. Т. 8, № 2. С. 175–181.

18. **Shchyhlo L. V.** The formation and the evolution of suffixation in the sphere of German substantive word-formation // Філологічні трактати. 2016. Т. 8, № 3. С. 77–82.

19. **Shchyhlo L. V.** Diachronic Aspects of Word-Formation System in the German language // Філологічні трактати. 2017. Т. 9, № 1. С. 121–126 (видання входить до наукометричної бази Index Copernicus).

20. **Shchyhlo L. V.** Development of word-formation processes in the German language // Філологічні трактати. 2018. Т. 10, № 2. С. 167–172 (видання входить до наукометричної бази Index Copernicus).

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

21. **Щигло Л. В.** Динамічне моделювання словотвірної системи // Jazyk a kultura. Internetový časopis Lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra excelentnosti pri Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. 2018. Číslo 33-34. С. 84–90. URL: <http://ff.unipo.sk/jak/aktualnecislo.html> (дата звернення: 30.12.2018).

22. **Щигло Л. В.** Нові аспекти дослідження динамічного простору словотвору // Modern scientific researches. 2018. Vol. 2. Issue № 3. С. 88–92. DOI: 10.30889/2523-4692.2018-03-02-046

23. **Щигло Л. В.** До глибин причинності мовних змін // Jazyk a kultura. Internetový časopis Lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra excelentnosti pri Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. 2017. Rocnik, 8. Číslo 29–30. С. 169–174. URL: <http://ff.unipo.sk/jak/aktualnecislo.html> (дата звернення: 30.12.2018).

24. Nasarenko O., Movchan D., Chulanova G., **Shchylho L.** Speech Norm and its Alternation in Occasional Neologisms // GISAP: Philological Sciences. 2016. No 11. P. 6–8. URL: <https://journals.gisap.eu/index.php/Philological/article/view/1481/1878> (дата звернення: 30.12.2017). DOI: <http://dx.doi.org/10.18007/gisap:ps.v0i11.1481>. *(Особистий внесок здобувача: узагальнено семантико-словотвірні особливості сучасних оказіональних неологізмів як експонентів словотвірного потенціалу німецької мови).*

25. **Shchylho L. V.** Evolutionary trajectories of word-formation processes in the Old High German language // SKASE Journal of Theoretical Linguistics : electronic on-line journal / The Slovak Association for the Study of English. 2018. Volume 15, No. 3. P. 98–108. URL: http://www.skase.sk/Volumes/JTL38/pdf_doc/05.pdf. (дата звернення: 30.12.2018) (видання входить до наукометричної бази SCOPUS, Q4; Web of Science).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

26. **Щигло Л. В.** Словотвірна валентність: роздуми у світлі лінгвосинергетичної теорії // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали сьомої Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників (Суми, 18–19 квітня 2019 р.). Суми, 2019. С. 84–88.

27. **Щигло Л. В.** Словотвірна синонімія у контексті лінгвістичної синергетики // Ad orbem per linguas. До світу через мови : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 20–22 березня 2019 р.). Київ, 2019. С. 418–420.

28. **Щигло Л. В.** Роль перекладу у розвитку словотвірної системи німецької мови // Нове у філології сучасного світу : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 8–9 червня 2018 р.). Львів, 2018. С. 42–45.

29. **Щигло Л. В.** Проблеми динамічного опису складних систем словотвору // Україна і світ: діалог мов та культур : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 11–31 квітня 2018 р.). Київ, 2018. С. 391–393.

30. **Щигло Л. В.** Морфологічна структура слова на давніх етапах діяхронії німецької мови // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали V Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників (Суми, 19–20 квітня 2018 р.). Суми, 2018. С. 63–66.

31. **Щигло Л. В.** Еволюційні процеси у словотворі як репрезентанти його приналежності до синергетичних феноменів // Сучасна філологія: теорія та практика : матеріали міжвузівського семінару (Київ, 28 лютого 2018 р.). Київ, 2018. С. 195–205.

32. **Щигло Л. В.** Мова і синергетика: трансдисциплінарний вимір // Мова в професійному вимірі: комунікативно-культурний аспект : матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (Харків, 19 жовтня 2017 р.). Харків, 2017. С. 209–211.

33. **Щигло Л. В.** Історія мови як міждисциплінарна галузь наукових знань // Якісна мовна освіта у сучасному глобалізованому світі: тенденції, виклики, перспективи : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (Суми, 23–24 листопада 2017 р.). Суми, 2017. С. 195–198.

34. **Щигло Л. В.** Із історичного словотвору: словотворчі процеси у середньовісній німецькій мові // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів (Суми, 20–21 квітня 2017 р.). Суми, 2017. С. 68–71.

35. **Щигло Л. В.** Еволюція словотвірної системи німецької мови з позицій постнекласичної наукової парадигми // International research and practice conference «Contemporary issues in philological science: experience of scholars and educationalists of Poland and Ukraine» : Conference Proceedings (Lublin, April 28–29, 2017). Lublin, 2017. P. 141–144.

36. **Щигло Л. В.** Еволюційна лінгвосинергетика: у пошуках нової теорії мовних змін // Україна і світ: діалог мов та культур : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29 березня – 31 березня 2017 р.). Київ, 2017. С. 422–424.

37. **Щигло Л. В.** Мовний аспект глобалізації в контексті синергетичного світосприйняття // I Міжнародний молодіжний форум «Культура і традиції в сучасному світі» : зб. праць (Суми, 12 квітня 2017 р.). Суми, 2017. С. 87–90.

38. **Щигло Л. В.** Словотвір як еволюційно-синергетичний процес // Міжнародна науково-практична конференція «Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 29–30 січня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 88–90.

39. **Щигло Л. В.** Давньоверхньонімецькі похідні іменники (на матеріалі суфіксальних дериватів) // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів (Суми, 21–22 квітня 2016 р.). Суми, 2016. С. 200–202.

40. **Щигло Л. В.** Синкретизм діячності і синхронії у дослідженні словотвору німецької мови // Україна і світ: діалог мов та культур : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 30 березня – 1 квітня 2016 р.). Київ, 2016. С. 469–471.

41. **Shchyhlo L., Jusupov M.** Tendencies and Factors of Word-Formation Dynamics of German Language // Economics, science, education: integration and synergy : materials of International scientific and practical conference (Bratislava, 18–21 January 2016). Vol. 3. K., 2016. P. 51–52. (*Особистий внесок здобувача: виявлено основні тенденції та чинники словотвірної динаміки німецької мови*).

42. **Shchyhlo L. V.** Studying of motivational relations of lexical units // In the beginning there was the word: history and actual problems of philology and linguistics : materials digests of the XLVI International Research and Practice Conference and I stage of the Championship in philological sciences (London, March 28 – April 02, 2013). London, 2013. P. 104–106.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

43. **Щигло Л. В.** Словотвір як складноорганізована синергетична система // Міжнародний електронний науково-практичний журнал «WayScience». 2018. Вип. 1 (1). С. 283–300. URL: <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2018/07/WayScience-Vipusk-zhurnalul.pdf> (дата звернення: 30.12.2018).

44. **Shchyhlo L. V.** Der aktuelle Entwicklungsstand der linguistischen Forschungen in der Germanistik: ein Überblick // Філологічні трактати. 2015. Т. 7, № 4. С. 124–133 (видання входить до наукометричної бази Index Copernicus).

АНОТАЦІЯ

Щигло Л. В. Еволюція словотвірної системи німецької мови в лінгвосинергетичному вимірі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. – Київський національний лінгвістичний університет Міністерства освіти і науки України, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України. Харків, 2020.

У дисертації розроблено нову теоретико-методологічну концепцію дослідження проблем розвитку словотвору німецької мови, спрямовану на розкриття феномену самоорганізації структур у цілісному циклі розвитку словотвірної системи упродовж її історично засвідченої та реконструйованої історії в континуумі одиниць, процесів та залежностей між ними з урахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на еволюційні процеси, що відбуваються у словотвірній системі загалом та її підсистемах зокрема.

Словотвір німецької мови розглядається як нелінійна, ієрархічно організована безмасштабна фрактально-мережева структура, ітеративно-рекурсивний процес, який характеризується еволюційним, поступальним (на відміну від революційного, стрибкоподібного) розвитком, зумовленим невисоким рівнем ентропії, що компенсується її прагненням до стабільності та ґрунтується на положенні про підпорядкованість розвитку словотвірної системи універсальним закономірностям відповідно до еволюційно-синергетичної парадигми наукового пізнання.

У науковий обіг введено поняття фазового портрету словотвірної системи німецької мови для виявлення еволюційних траєкторій словотворчих процесів як показників динаміки її розвитку.

Ключові слова: еволюційно-синергетична парадигма, еволюційні траєкторії, словотвірна система, фазовий портрет.

АННОТАЦИЯ

Щигло Л. В. Эволюция словообразовательной системы немецкого языка в лингвосинергетическом измерении. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Киевский национальный лингвистический университет Министерства образования и науки Украины, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина Министерства образования и науки Украины. Харьков, 2020.

В диссертации разработана новая теоретико-методологическая концепция исследования проблем развития словообразования немецкого языка, направленная на раскрытие феномена самоорганизации структур в целостном цикле развития словообразовательной системы в течение ее исторически

засвидетельствованной и реконструированной истории в континууме единиц, процессов и зависимостей между ними с учетом внутренних и внешних факторов влияния на эволюционные процессы, происходящие в словообразовательной системе в целом и ее подсистемах в частности.

Словообразование немецкого языка рассматривается как нелинейная, иерархически организованная безмасштабная фрактально-сетевая структура, итеративно-рекурсивный процесс, характеризующийся эволюционным, поступательным развитием, обусловленным низким уровнем энтропии, что компенсируется ее стремлением к стабильности, основанной на положении о подчиненности развития словообразовательной системы универсальным закономерностям в соответствии с эволюционно-синергетической парадигмой научного познания.

В научный оборот введено понятие фазового портрета словообразовательной системы немецкого языка для выявления эволюционных траекторий словообразовательных процессов как показателей динамики ее развития.

Ключевые слова: словообразовательная система, фазовый портрет, эволюционно-синергетическая парадигма, эволюционные траектории.

ABSTRACT

Shchyhlo L. V. Evolution of the German word-formation system in a linguosynergetic dimension. – Thesis, Manuscript.

Thesis for a Doctoral Degree in Philology: Specialty 10.02.04 – Germanic Languages. – Kyiv National Linguistic University, Ministry of Education and Science of Ukraine, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Khariv, 2020.

This dissertation research is focused on an innovative vision of modern derivative studies within scientific evolutionary-synergetic paradigm, synergetics viewed as its core. Identified in terms of synergetics, the regularities of evolution and self-organization of complex systems have been extrapolated on the issue of the dynamics of word-formation system in the German language. This entailed developing the comprehensive methodology for the research of the factors and mechanisms of transformations in the process of development.

The evolutionary synergetic trend of the study of word-formation in the German language departs from the principle of universal evolutionism. This trend is viewed as a state-of-the art interdisciplinary methodological vector to account for the phenomenon of self-organization of word-forming structures of the German language in its continuum of units, processes and their interrelations, as well as in the complete cycle of its current state and historical development.

To construct a coherent synergetic model of the development of word-formation system of the German language, the following evolutionary synergetic principles

have been deployed as its methodological underpinning: systematicity, openness; nonlinearity; fractality; dynamic cohesion of chaos and order; continuity of self-development (arrow of time), and multidimensionality (plurality) of description.

Fractality of its internal organization is the fundamental feature of word-formation system of the German language as a comprehensively organized synergistic system. Word-formation in the German language as a synergetic macrosystem is viewed as a complex iterative-recursive object. Its development is identified in terms of elaborating existing micro-fractals and generating new, typologically similar ones. The fractal model of German word-formation is not a fixed construct but a continuously self-replicating dynamic system. Its transformations are conditioned by its own nature as «feedback loops».

Departing from the synergetic theory of scale-free networks, word-formation system of the German language is modeled as a scale-free network of cluster type. This nonlinear hierarchically organized system is implemented in the internal valence of the word base that indicates to the word-forming potential of the German language. Nonlinearity of word forming as a synergistic system is featured in hub-nodes as a kind of system-forming sheaf or integrating clusters. Therefore, the word-formation system is structured in clusters, where a cluster is a separate word-base with its inherent valence paradigm. High, medium or low level of clustering is conditioned by the valence potential of the bases of different parts of speech. Verb bases confirmed their stance as nodal concentrators in the word-formation system of the German language due to their poly-combinability. They form derivative clusters that include different parts of speech.

As a large-scale network structure, the German word-formation system is not static. It is open, nonlinear, and dissipative and therefore, cannot stay balanced. Continuous inflow of new information from external environment is in its nature, which entails growing disbalance in the system. Damaging system relations trigger emerging new relations, the entropy level increases that entails the emergence of new elements, which conditions the reconfiguration and expansion of the system.

Dynamic historical analysis of word-forming processes, considering the nature of word-forming resources as dissipation of obsolete and emergence of new word-forming means provided the evidence for identifying the word-forming space in the German language system that regulates consistent transformations in its terms. The phase space of the word-formation system (or the space of states of the word-formation system) of the German language is featured as specific evolutionary trajectories of word-forming processes that prevent the system from chaotic positional movements. Word-forming processes (affixation, conversion, compounding) are viewed as phase portraits of the word-formation system of the German language. In other words, phase portraits feature a continuum of evolutionary trajectories of word-forming processes. This continuum is accounted for in terms of stages of transition from one position to another devoid of serious deviations, or

consistent pace of development of the word-formation system of the German language, in general.

The dissertation also features the main factors that possess the potential (that may be currently realized) to disbalance the word-formation system and trigger its transformations. Different historical periods of the German language evolution demonstrate various salience in the clusters of internal and external factors that influenced the system of word-formation.

Key words: evolutionary-synergetic paradigm, evolutionary trajectories, phase portrait, word-forming system.

Підписано до друку 17.04.2020.
Формат 60×90/16. Ум. вид. арк. 2,1. Обл.-вид. арк. 1,9. Тираж 100 пр. Зам. № 246.

Видавець та виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.